

УДК 378. 126
DOI: 10.32342/2522-4115-2022-1-23-16

Н.П. ВОЛКОВА,

*доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри
інноваційних технологій з педагогіки, психології та соціальної роботи
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

О.В. ЛЕБІДЬ,

*доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри
інноваційних технологій з педагогіки, психології та соціальної роботи
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА КОМУНІКАЦІЯ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ВИКЛИКИ ВІЙНИ

У статті досліджено проблему професійно-педагогічної комунікації викладачів закладів вищої освіти в умовах війни. Метою статті є розкриття феномену «професійно-педагогічна комунікація», презентація нових акцентів здійснення професійно-педагогічної комунікації, на які потрібно зважати викладачеві закладу вищої освіти в умовах війни. Зазначено, що усталене поняття професійно-педагогічної комунікації в умовах війни набуло оновленого значення й потребує нових акцентів, а саме: зміщено увагу вбік суб'єктів комунікації, які є носіями активного, діяльного, перетворюючого начала, які є комунікативно освіченими особистостями, здатними свідомо планувати й організовувати власну комунікативну діяльність, впливати на партнера, певним чином сприймати, аналізувати інформаційний, емоційний та інтелектуальний зміст його висловлення, психофізіологічні й енергетичні стани та оцінювати їх; володіють розвинутим емоційним інтелектом, комунікативними вміннями, навичками, досвідом; зроблено акцент на налагодженні ефективної взаємодії учасників освітнього процесу завдяки організації особистісно орієнтованої, емоційно підтримувальної комунікації, в основі якої неупередженість, щирий інтерес, підтримка, турбота одне про одного; перенесення акценту в освітньому процесі з викладання на навчання, організацію процесу викладання не як трансляції інформації, а як фасилітації процесів осмисленого й усвідомленого навчання. Розкрито сутність понять «особистісно орієнтована комунікація викладача», «емоційно підтримувальна комунікація викладача»; визначено принципи емоційно підтримувальної комунікації викладача закладу вищої освіти; обґрунтовано важливість рефлексивного (активного) слухання під час професійно-педагогічної комунікації викладача в умовах війни; розкрито ефективні прийоми рефлексивного слухання (з'ясування, перефразування, відображення почуттів, резюмування); виокремлено характеристики педагогічної фасилітації (співпраця, власна позиція, індивідуальність та рівність, саморозкриття, залученість кожного до спільної діяльності, організація простору).

Ключові слова: професійно-педагогічна комунікація, особистісно орієнтована комунікація, емоційно підтримувальна комунікація, фасилітуюча педагогічна комунікація, викладач закладу вищої освіти.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми обумовлена появою на сьогодні такого надзвичайного психологічного подразника для кожної людини та суспільства, яким стала війна, від якої потерпає Україна. Умови, що склались з початку військової російської агресії, значно ускладнили здійснення освітнього процесу, налагодження професійної комунікації – від контактів із найближчим оточенням до глобальних зв'язків, міжкультурних комунікацій. Тягар стресу, від якого потерпають і викладачі і сту-

денти, вимушене переміщення викладачів і студентів у інші регіони, участь викладачів і студентів у бойових діях, загонах територіальної оборони та волонтерському русі, втрата рідних та близьких тощо. Всі ці проблеми змушують викладачів закладів вищої освіти швидко реагувати і впроваджувати адаптаційні заходи, по-новому налагоджувати професійно-педагогічну комунікацію.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми комунікації в педагогіці розглядаються в працях В. Кочетової, В. Левицького, С. Мусатова, В. Русецького, В. Ширшова, І. Цимбалюка. Автори, оперуючи феноменом «педагогічна комунікація», акцентують увагу на його теоретичних, інформаційних, психологічних, управлінських аспектах.

Різноманітні психологічні аспекти особливостей професійної комунікації викладача розглянуто у наукових розвідках українських та зарубіжних дослідників (І. Бех, Н. Бібік, А. Бойко, Н. Бутенко, Н. Волкова, Ю. Вторнікова, С. Гончаренко, О. Жирун, М. Заброцький, В. Кан-Калик, В. Левицький, С. Левченко, С. Петрушин, О. Савченко, О. Федій та ін.). Науковці зосередили свою увагу на вивченні психологічного змісту педагогічної комунікації, виділяючи її «психологічне коріння» – здатність, що дає знати про себе енергійними імпульсами батьківського піклування, глибину й силу яких можна порівнювати з емоціями, пристрастями, гризотами сумління.

Окремі проблеми професійно-педагогічної комунікації розкриваються у працях С. Амеліної, Е. Корнієнко (комунікативні потреби), Г. Васильєва, Д. Ігнатєвої (комунікативні здібності), В. Миндикану, Л. Савенкової, В. Ширшова (комунікативні уміння), О. Неудахіної (корекція комунікативної діяльності), І. Пасова (комунікативний метод) тощо.

Незважаючи на численність досліджень, на наш погляд, дане питання починаючи з двадцять четвертого лютого 2022 року набуло особливої пріоритетності, а тому потребує подальшого вивчення.

Формулювання мети. Мета статті полягає в розкритті феномена «професійно-педагогічна комунікація», презентації нових акцентів здійснення професійно-педагогічної комунікації, на які потрібно зважати викладачеві закладу вищої освіти в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Перш за все акцентуємо увагу на самому понятті «професійно-педагогічна комунікація». Зазначимо, що на сучасному етапі розвитку педагогічної науки ряд науковців досить широко оперують терміном «педагогічна комунікація». Так, І. Цимбалюк висловлює власний погляд на сутність комунікації, яка, на його думку, полягає у тому, щоб «духовно приєднатися до людей або приєднати їх до себе чи один до одного взагалі – досягти їхнього більшого єднання» [12, с. 36].

Грунтовною науковою працею з проблеми дослідження педагогічної комунікації є робота В. Ширшова [11]. Дослідник пропонує визначення педагогічної комунікації як «організації навчально-виховної діяльності на основі прийому, засвоєння, використання й передачі інформації з різноманітних джерел» [11, с. 24], визначає її закономірності й принципи. Проте вважаємо за доцільне зазначити, що автор обмежується розкриттям лише інформаційного підходу (кількість інформації) до сутності досліджуваного явища, не вдаючись до ґрунтового аналізу сучасних засобів педагогічної комунікації.

Виходячи з того, що місце і характер інформаційно-комунікативних процесів у різних сферах соціального життя різні, розглядаємо поняття «професійно-педагогічна комунікація» не як одну з численних форм втілення загальносоціальної природи інформаційно-комунікативних обмінів, а як особливий тип активного взаємообміну інформацією шляхом встановлення різноманітних комунікацій, що виникають у професійній педагогічній діяльності викладача. Під *професійно-педагогічною комунікацією* розуміємо *систему безпосередніх чи опосередкованих зв'язків та взаємодій педагога, що реалізуються за допомогою як вербальних, так і невербальних засобів, а також засобів комп'ютерної комунікації з метою взаємообміну інформацією, моделювання та управління процесом комунікації, регуляції професійно-педагогічних відносин*.

Упевнені, що професійно-педагогічна комунікація є основною формою педагогічного процесу, продуктивність якого обумовлюється цілями й цінностями спілкування, прийнятими всіма його суб'єктами за норму індивідуальної поведінки. Розгортається вона у процесі спільної комунікативної діяльності людей (суб'єкт-суб'єктної взаємодії), опосередкованої взаємообміном інформацією, за якої кожен з його учасників засвоює загальнолюдський

досвід, суспільні, педагогічні, комунікативні, моральні та інші цінності, знання і способи комунікативної діяльності, виявляє, розкриває і розвиває власні психічні якості, формується як особистість і як суб'єкт комунікації. У цьому сенсі комунікація, комунікативна діяльність є важливими чинниками психічного розвитку людини.

Проте, вже на сьогодні усталене поняття професійно-педагогічна комунікація, в умовах війни набуло оновленого значення й потребувало нових акцентів, на які потрібно зважати викладачеві ЗВО.

По-перше, акцент зміщено вбік суб'єктів комунікації, а саме викладачів та студентів. Спираючись на характеристики суб'єкта, вважаємо, що *суб'єкт професійно-педагогічної комунікації – це носій активного, діяльного, перетворюючого начала*, який є комунікативно освіченою особистістю, здатен свідомо планувати й організовувати власну комунікативну діяльність, впливати на партнера, певним чином сприймати, аналізувати інформаційний, емоційний та інтелектуальний зміст його висловлення, психофізіологічні й енергетичні стани та оцінювати їх; володіє розвинутим емоційним інтелектом, комунікативними вміннями, навичками, досвідом. Саме під таким кутом зору ми й характеризуємо суб'єктів професійно-педагогічної комунікації.

Звісно, що провідним суб'єктом професійно-педагогічної комунікації є викладач, професійна, зокрема комунікативна, діяльність якого має бути спрямована на виконання соціального замовлення – «підготовки конкурентоспроможного людського капіталу для високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства, ринку праці та держави у кваліфікованих фахівцях» [7]. Здійснюючи будь-який акт комунікації, він має реалізовувати головні професійні функції *навчання, виховання, розвитку особистості* (при цьому останні дві – так, щоб людина навіть не здогадувалася, що є об'єктом цілеспрямованого впливу). Тому *метою комунікації викладача* стає не лише досягнення взаєморозуміння між співрозмовниками, а й створення умов та ініціювання саморозвитку іншої людини. Цього можна досягати, якщо викладач ЗВО усвідомлює унікальність й неповторність студента, як індивідуальності, враховує динамічність змін, що відбуваються з ним, розуміє складність і неоднозначність процесу розвитку, визначає віддалені перспективи взаємодії, надає здобувачу вищої освіти упевненості в успішному оволодінні знаннями і правильному особистісному зростанні; розуміє, що головна відповідальність за успіх комунікації покладена саме на нього як фахівця – майстра з комунікації, професіонала, який може знайти вихід із будь-якої ситуації, що склалася.

Проте сьогодні викладач, як звичайна українська людина, чуючи звуки сирени, вибухи, перебуває в стані страху, відчаю. І знаходячись у такому стані, він має усвідомлювати, що для того, щоб надати допомогу іншим, провести онлайн заняття, ефективно організувавши комунікацію, він має бути в ресурсі із самим собою. І якщо у нього не вистачає сил витримати погляди студентів, які наповнені болем, сльозами, не почути їх питання, реакцію на його слова – це посилить у студентів стан занепокоєння та безпорадності. Зрозуміло, що і процес комунікації не досягне поставлених цілей.

Зважаючи на зазначене, зрозуміло, що викладач в умовах воєнного стану має першим отримати психологічну допомогу через налагодження підтримувальної внутрішньої комунікації у команді ЗВО. Регулярна комунікація дозволяє команді ЗВО впоратися зі стресом, краще зрозуміти настрої викладачів завдяки налагодженому зворотному зв'язку, отримати відчуття впевненості. Усвідомлювали, що психологічна витривалість педагогічного колективу ЗВО зумовлена його емоційною рівновагою, яка можлива за умови здійснення постійної підтримки викладачів, пояснення їм складних питань, окреслення подальших кроків, проговорювання всіх сценаріїв розвитку подій – оптимістичних та не дуже. Із цією метою керівництвом Університету імені Альфреда Нобеля в телеграмі було створено групи Nobel family, Nobel psy support, організовано спільні онлайн наради, вузькі зоот-зустрічі з окремих питань. Доцільним виявилось акцентування на тих членах педагогічного колективу, які з певних причин лишилися поза увагою, і, можливо, очікували співчуття, підтримку або заохочення. Невизначеність часто викликає у людини страх, смуток чи тривогу. Або навпаки – ейфорію від уявних чи реальних здобутків. Цього варто уникати, пояснюючи людям те, що вони хибно чи некоректно розуміють. Постійно організована професійна комунікація з командою викладачів ЗВО дозволяла найбільш активним учасникам залучати спільноту до ге-

нерації загальних рішень, моделювання стратегічних планів тощо. Така робота сприяла гуртуванню викладачів до спільних дій і зменшувала ймовірність панічно-депресивних настроїв завдяки відчуттю причетності до загальної справи.

Крім зазначеного провідні фахівці кафедри інноваційних технологій з педагогіки, психології та соціальної роботи протягом перших трьох тижнів військової агресії проводили онлайн заняття, метою яких було інформування викладачів університету та їх рідних щодо питань стресу, тривоги, шляхів їх подолання, надання першої психологічної допомоги, роботи з травмою; ознайомлення з основними техніками стабілізації стану, які можна використовувати на заняттях, особливостями психоемоційного стану здобувачів тощо. Крім зазначеного, двічі на тиждень організовано роботу онлайн-групи психологічної підтримки (організована доцентом кафедри О. Байер сумісно із американськими фахівцями – кризовими психологами). Для того, щоб надати психологічну допомогу дітям викладачів та студентів щоденно відбуваються майстер-класи «Допомога дитині – допомога батькам» професора О. Лебідь та доцента В. Бикової. Всі зазначені заходи забезпечували позитивний психоемоційний стан викладачів, які мали стати взірцем у ставленні до життя, яких студенти мають наслідувати.

Щодо студентів як суб'єктів комунікації, то викладачі усвідомлювали, що вони також переживають стрес, наслідками якого на психічному рівні можуть бути порушення концентрації уваги, пам'яті, логіки і швидкості мислення, критичного сприйняття ситуації і своїх дій. Тому, здійснюючи комунікацію під час проведення онлайн заняття, педагоги мали ставитися з розумінням до розсіяності слухачів, їх неувважності та інертності, усвідомлювати, що відбувається й давати те, чого здобувачам саме зараз не вистачає, акцентуючи увагу на тому спільному, що в нас є.

По-друге, у зв'язку із вищезазначеним, зроблено акцент на налагодженні ефективної взаємодії учасників освітнього процесу завдяки організації особистісно орієнтованої, емоційно-підтримувальної комунікації, в основі якої неупередженість, щирий інтерес, підтримка, турбота одне про одного.

Щоразу, коли викладач намагається вступити у процес комунікації й реалізувати власну мету, він має формулювати висловлювання і прогнозувати його вплив на суб'єкта комунікації, розраховуючи на певну кількість варіантів поведінки. Зрозуміло, що певною мірою відповідальність за наслідки акту комунікації покладена на нього як відправника інформації, тому що саме від нього залежить вибір засобів, сприятливих у кожному конкретному випадку для досягнення поставлених цілей, бажаних для нього наслідків. Постійно орієнтуючись на реакцію суб'єкта (ів) комунікації, якими є здобувачі вищої освіти, він має можливість продемонструвати своє ставлення до професійно-педагогічної комунікації як до особистісної цінності й збагатити власний комунікативний досвід.

Розкриємо власне розуміння вищезазначених понять.

Особистісно-орієнтована комунікація є складною психологічною взаємодією, яка передбачає виконання певних нормативних функцій з виявом особистого ставлення, почуттів. Вона спрямована переважно на розвиток особистості студента і вимагає такого рівня його активності, за якого він не підкоряється обставинам, що складаються в педагогічному процесі, а сам створює їх, виробляє свою стратегію щодо свідомого і планомірного удосконалення себе. Налаштований на особистісно-орієнтовану комунікацію викладач демонструє відкритість, доступність, створює для студентів можливості для висловлювання думок і почуттів. Він є справедливим, довіряє студентам, визнає їх неповторність, цікавиться їх життям, проблемами, готовий завжди допомогти.

Щодо емоційно-підтримувальної комунікації викладача, то вона вкрай необхідна для студентів за умов війни, бо знижує їх стресовий поріг і мотивує жити повноцінно, забезпечує досягнення емоційно-ціннісної спільності викладача й студентів.

Для організації такої комунікації визначено низку важливих принципів: гуманізація комунікативних настанов педагога, встановлення емоційної довіри й підтримка позитивної атмосфери спілкування, пом'якшення, зняття, компенсування засобами педагогічного мовленнєвого впливу емоційного напруження, дії на людей стресогенних чинників, задоволення їх потреби у спілкуванні, розвиток мотивів спілкування, інтересів тощо [8, с. 66–67]. За такої комунікації актуальності набуває емпатичне розуміння викладачем студента, яке вклю-

чає процеси адекватного уявлення того, що відбувається у внутрішньому світі студента, та емпатичної комунікації, яка виявляється у переконанні інших, що викладач розуміє їх почуття, поведінку, досвід, що лежать в основі цих почуттів.

Головним правилом підтримуючої комунікації вбачаємо – лишатися оптимістами («все буде добре», «все гаразд») й вірити в добро, перемогу (операційний зміст віри – вірити в щось поза тобою, в те, що тебе підтримує, довіряти тому, результату чого поки що немає). Варто розуміти, що лише позитивне мислення мотивує і колег і студентів на діяльність, зокрема навчальну. Тут можна згадати про «шлях героя» на прикладі відомого політика і громадського діяча Дж. МакКейна, який у свій час був в'язнем війни. Вижити йому допомогли три речі: віра в Бога, віра в себе, віра в свою країну.

Зазначене передбачає вияв викладачем на початку заняття занепокоєння щодо самопочуття студентів (кожен студент має відчувати себе рівноцінною частиною команди, бути почутим і психологічно захищеним, відчутти близькість викладача), створення атмосфери довіри, без якого навчання в кризових умовах не може бути успішним. Він може повідомити студентам про власні почуття, внутрішній стан. З цією метою можна послугуватися у своїх висловах займенниками «я» або «мені», застосовувати прямі визначення і метафори («Я відчуваю збентеження» або «Я відчуваю себе так, ніби ...»)

У кризовій ситуації, якою стала війна, важливо відчувати контакт один з одним. Тому на початку заняття варто запропонувати студентам по-можливості увімкнути камери (очі студентів демонструють їх внутрішній стан). Хто не має можливості може бути активним в чаті, писати запитання, коментарі. Викладач має надати студентам чітку інформацію про його очікування. Студенти мають чітко розуміти, що від них будуть вимагати, як вони будуть отримувати бали.

Викладач має розуміти, що відбувається й акцентувати на тому, чого здобувачам саме зараз не вистачає; контролювати кожне сказане студентам слово, пам'ятаючи вислів В. Сухомлинського: «слово – найтонше доторкання до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножом, і розжареним залізом, і брудом. Слово обертається найнесподіванішими вчинками навіть тоді, коли його немає, а є мовчання. Там, де потрібне гостре, пряме, чесне слово, іноді ми бачимо ганебне мовчання. Це найогидніший вчинок – зрада. Буває й навпаки: зрадою стає слово, яке повинно берегти таємницю. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити й оживити, поранити й виликувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльози, породити віру в людину і зародити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі...» [10]; бути неупередженим, виявляти щирий інтерес, турботу, підтримувати (якщо ми можемо чимось допомогти, то запитувати про це у студентів), підбадьорювати («Я захоплююся твоєю силою волі», «Я бачу, який ти сильний і як ти справляєшся», «Дякую за цікаві думки, ти молодець», «Я дуже хочу тебе обійняти», «Зараз ми всі переживаємо стрес» тощо), максимально толерантно ставитися до студентів, оскільки чимало з них займаються волонтерством, допомагають військовим. Безумовно, не варто забувати про вдячність. Завжди, і особливо зараз, важливо дякувати студентам, що вони віднайшли внутрішні ресурси й продовжують навчатися, сумлінно виконувати індивідуальні завдання тощо. Подяка – ключовий елемент зацікавленості й залучення. В умовах війни студенти на це точно заслуговують.

Прогнозувати успіх комунікації можливо не завжди, оскільки він нерідко залежить від багатьох непередбачених обставин. Тому викладач має діяти водночас у кількох вимірах: безпосередньо спілкуватися зі студентами, спостерігати за собою і своїми діями, утримувати під контролем свідомості мету спілкування, оцінювати доцільність її досягнення або необхідність зміни. Співвіднесення прогнозованого перебігу подій з фактичним є підставою для внесення коректив. Протягом навчального заняття викладач має постійно розподіляти увагу між змістом навчання та зовнішнім середовищем з метою не пропустити сигнал тривоги, зорганізувати свою психічну діяльність для сприймання й обробки інформації.

Відомо, що під час комунікації чергуються промова і слухання. Вагома роль відводиться рефлексивному, або активному, слуханню, яке передбачає зворотний зв'язок із студентами. При цьому використовуються:

– *з'ясування*. Воно проявляється у звертанні до студента за уточненнями з допомогою відкритих запитань (змушують дати розгорнуту або уточнюючу відповідь) і закритих (вимагають відповіді: «Так», «Ні»). Відкриті запитання доцільніші: «*Будь ласка, уточніть це*»; «*Чи не повторите ще раз?*», «*Я хочу перевірити, чи правильно тебе зрозумів, будь ласка, повтори ще раз...*» та ін.;

– *перефразування*. Така відповідь сприяє уточненню почутої інформації, підсилює розуміння змісту бесіди. Вона полягає в передаванні студентові його ж висловлювань словами викладача: «*Як я зрозумів, ти маєш на увазі...*», «*Ви гадаєте, що...*», «*Інакше кажучи, ви вважаєте, що...*»;

– *відображення почуттів*. Відповідь акцентує на емоційному стані студента, його ставленні до змісту розмови. Відмінність між почуттями і змістом повідомлення певною мірою відносна, її не завжди можна визначити, якщо студент побоюється негативної оцінки, приховує своє ставлення до подій, фактів. Демонстрація під час зворотного зв'язку розуміння переживань студента допоможе йому краще розібратися у них. Відображаючи почуття студента, викладач демонструє розуміння його стану, виявляє психологічну підтримку. Ефективні при цьому фрази: «*Мені здається, що...*», «*Напевне, ви відчуваєте...*»;

– *резюмування*. Його застосовують для підсумування розмови, поєднання її фрагментів у цілісний контекст формулювання висновків. Типові вступні фрази: «*Підсумовуючи сказане вам, можна...*», «*Вашою метою, як я зрозумів(ла), є...*» тощо. Такі висловлювання свідчать, що викладач говорить виключно «від себе», демонструє, що це тільки його розуміння, він може помилятися, а тому готовий до перегляду своїх думок, ставлень, оцінок, висновків. Загалом рефлексивне слухання спрямоване на пошук взаєморозуміння, діалог, допомагає конкретизувати зміст спілкування, свідчить про повагу викладача до студентів, прагнення їх зрозуміти.

З метою налагодження ефективної комунікації викладач має контактувати зі студентами не як «законодавець», а як співрозмовник, який прийшов на лекцію «поділитися» з ними особистісним змістом; не тільки визнавати право студента на власне судження, а й виявляти зацікавленість в ньому; обговорювати різні погляди на шляхи вирішення навчальних проблем, відтворювати логіку розвитку науки, її змісту, показувати способи вирішення об'єктивних протиріч в історії науки. Комунікація зі студентами має будуватися таким чином, щоб підвести їх до самостійних висновків, зробити співучасниками процесу підготовки, пошуку і знаходження шляхів вирішення протиріч, створених самим же викладачем (*домагайтеся того, щоб студент думав разом з вами*).

Доречним є послугування різноманітними позитивними оцінками, оптативними формами звертань, які пом'якшують негативну оцінку упереджувальною позитивною. Встановленню міжособистісних контактів сприятимуть оптативні, тобто побажальні форми звертань, що уможливають вибір: пропозиція, порада, опосередкована вимога, прохання (поле оптативності формують найбільш уживані дієслова: хотіти, бажати, воліти, жадати, прагнути, мріяти тощо). На думку А. Грищенка, оптативне речення (від лат. *optativus* – бажаний) – це модальний різновид речення, комунікативне завдання якого полягає у вираженні суб'єктом мовлення бажання, щоб відповідна дія реалізувалася, стала фактом дійсності [6, с. 406]. Висловлювання викладача, змістом яких є оцінка, мають бути м'якими, позитивними: похвала, схвалення, згода, випереджальна позитивна оцінка.

По-третє, у світовій спільноті все частіше відбувається перенесення акценту в освітньому процесі з викладання на навчання, організацію процесу викладання не як трансляції інформації, а як фасилітації процесів осмисленого й усвідомленого навчання. Тобто актуальним під час військово стану в країні є звернення викладача до педагогічної фасилітації.

Слово «фасилітатор» є калькою з англійського «*facilitator*» і похідним від дієслова «*to facilitate*». Саме дієслово вживається в англійському з 1610-х років та його історія походить від латинського «*facilis*» (у перекладі «легкий, зручний»). Відповідно, фасилітатором є той, хто перетворює процес комунікації в зручний і легкий для всіх її учасників. У сучасному педагогічному дискурсі поняття «фасилітація» (від дієслова «*facilitate*» – «полегшувати, сприяти, допомагати, просувати») широко використовується в аспекті міжособистісної взаємодії».

О. Галіцан презентує педагогічну фасилітацію як вид професійно-педагогічної діяльності викладача, який забезпечує підтримку особистісного зростання студента та педаго-

гічний супровід його освітніх досягнень. Автор акцентує увагу на розвивальному потенціалі суб'єкт-суб'єктної взаємодії всіх учасників освітнього процесу, що підсилює прагнення здобувача вищої освіти до самоідентифікації, саморозвитку, самовдосконалення. Ми поділяємо думку автора про те, що фасилітація, безперечно сприяє розкриттю індивідуальних особливостей студента (творчий і креативний потенціал, нахили, здібності, таланти, прагнення) та пізнавальні можливості [5].

Цей феномен розуміємо як багатофункціональну взаємодію, за якої педагог займає позицію консультанта-фасилітатора, який виступає «помічником» студентів і має підтримувати, супроводжувати процес вироблення нового для них досвіду. Викладач-фасилітатор має володіти уміннями управляти змістом та динамікою роботи мікрогруп, слухати і чути, точно і повно передавати інформацію, правильно ставити запитання, ділити «перемогу» з групою, бути готовим приймати чужі думки, не нав'язуючи власну думку групі. Педагогічна фасилітація, як одна з форм психолого-педагогічного супроводу процесу навчання, спрямована на реалізацію особистісно значущих цілей у процесі навчання і створення творчого освітнього середовища.

Дослідники (С. Березка [1], С. Борисюк [2], Н. Волкова, А. Степанова [3], Г. Волошко [4]) виокремлюють такі характеристики педагогічної фасилітації:

- *співпраця*: взаємодія викладача зі студентами та студентів між собою ґрунтується на розумінні і підтримці. Організація діяльності та взаємодії спрямована на конструктивне вирішення проблемних завдань;

- *власна позиція*: за кожним учасником взаємодії визнається право на власну думку, позицію, що має на увазі щире зацікавлення у думці інших і не нав'язуванні власної думки;

- *індивідуальність та рівність*: кожен суб'єкт визнається неповторною особистістю, рівною серед інших у прояві своєї індивідуальності;

- *саморозкриття*: фасилітатор педагогічно грамотно і відкрито виявляє свої власні почуття й емоційні переживання, знімаючи психологічні бар'єри відчуженості між учасниками взаємодії;

- *залученість кожного до спільної діяльності* (партисипативність): співучасть студентів в організації діяльності з педагогом, спільне прийняття рішень про форми, способи і норми здійснення взаємодії, колективна відповідальність за прийняті рішення;

- *організація простору*: фасилітативна організація простору дозволяє вільно встановлювати зоровий контакт, виконувати спільні дії, обмінюватися вербальними і невербальними засобами комунікації, емоційними станами, забезпечуючи зворотній зв'язок і взаєморозуміння.

Отже, педагогічна фасилітація передбачає створення такої взаємодії, коли актуалізується індивідуальний досвід учасників, відбувається взаємодія та взаємотрансляція індивідуальних контекстів розуміння навчальної інформації, виникає необхідність і можливість оперативного та індивідуально мотивованого застосування оновленого досвіду, тобто відбувається становлення суб'єктності як стильової характеристики навчальної діяльності. Опора на суб'єктний досвід студентів стає головним фасилітативним фактором, оскільки саме за таких умов уможливується їх особистісний розвиток. Вона є специфічним видом педагогічної діяльності викладача, яка має за мету допомагати студенту в усвідомленні себе як самоцінності, підтримувати його прагнення до саморозвитку, самореалізації, самовдосконалення, сприяти його особистісному зростанню, розкриттю здібностей, пізнавальних можливостей, актуалізувати ціннісне ставлення до людей, природи, національної культури на основі організації підтримуючого, гуманістичного, діалогічного, суб'єкт-суб'єктного спілкування, атмосфери безумовного прийняття, розуміння та довіри.

Зважаючи на вищезазначене викладач як фасилітатор має:

- уважно слухати, спостерігати і запам'ятовувати як хід подій, так і стиль поведінки студентів;

- налагоджувати просту і плідну комунікацію між членами навчальної групи;

- урахувати права кожного учасника на власну позицію та прийняття думок відмінних від власних;

- аналізувати і корегувати дії студентів, дотримуючись встановлених правил взаємодії;

- заохочувати активну позитивно спрямовану поведінку;

– забезпечувати зворотній зв'язок між учасниками освітнього процесу, не використовуючи при цьому «наступальних» і «оборонних» форм спілкування;
– знаходити та активізувати конструктивні моделі поведінки при внутрішньогруповій взаємодії;

– досягати консенсусу для ухвалення групових рішень;
– викликати довіру студентів, бути терплячим;
– бути справедливим, обирати нейтральну позицію при оцінюванні роботи;
– бути чутливим до змін і настроїв групи, щоб швидко реагувати на них, обізнаним, кваліфікованим і гнучким, щоб легко підбирати методи фасилітації залежно від ситуації, проблеми та самої групи. Однією з необхідних технік, на нашу думку, є володіння ненавильницькою комунікацією за методом М. Розенберга [9].

По-четверте, викладачеві варто пам'ятати про окремі важливі аспекти здійснення професійної комунікації. Так, під час професійно-педагогічної комунікації доцільним є урахування таких ефектів:

– *ефект хвилі*. У групі норми, цінності, ідеї мають тенденцію до розповсюдження, причому їх розповсюдження може відбуватися навіть у випадку ізолювання того члена групи, який їх розпочав;

– *ефект маятника*, який виявляється у циклічному чергуванні емоційного стану;

– *ефект пульсара*. Групова активність значною мірою залежить від наявності мотивації. Однак для групи одного стимулу недостатньо, оскільки будь-який стимул виявляє різний вплив на людей. Один, навіть дуже сильний, стимул може з однаковим успіхом запалити всю групу, лише одного з її членів або навіть нікого, якщо він виявиться неактуальним. Для забезпечення гарантованого та ефективного впливу на рівень активності групи студентів викладач повинен задіяти групу стимулів;

– *конформність*. Під конформною поведінкою розуміють співвідношення позиції індивіда відповідно до позиції групи, відторгнення або сприйняття ним певного стандарту, думки, які властиві групі, міру підкорення індивіда груповому впливу;

– *навіювання*. Є видом цілеспрямованого, неаргументованого впливу однієї людини на іншу або групу. Навіювання також розглядають як міру активності комунікатора, який передає інформацію. Важливим фактором є особистість сугестора, оскільки його авторитетність створює додатковий «ефект довіри»;

– *зараження*. Його визначають як несвідому, вимушену схильність індивіда до певного психічного стану;

– *наслідування*. Особливістю наслідування є той факт, що індивід не лише сприймає, а й відтворює риси та зразки поведінки, яка демонструється [13].

Педагогові слід дотримуватися таких правил, що оптимізують його комунікацію зі студентами:

– формування почуття «ми», демонстрування єдності поглядів (усуває бар'єри, об'єднуючи співрозмовників для досягнення спільної мети);

– установа особистісного контакту, за якого кожен студент відчуватиме, що звертаються саме до нього (реалізується мовними засобами, називанням його імені, повторенням вдало висловленого міркування);

– візуальний контакт виражає ставлення до студента та його висловлювань;

– демонстрування власного ставлення (усмішка, інтонація, експресивність рухів, психологічна дистанція тощо);

– застосування у спілкуванні психологічних, мімічних, пантомімічних, мовленнєвих та інших прийомів;

– вияв розуміння внутрішнього стану студентів (свідчить про зацікавленість у взаємодії, взаєморозумінні);

– постійний інтерес до студентів (уважне вислуховування студентів, врахування їх думок, співпереживання, зосередження уваги на позитивному);

– створення ситуації успіху (передбачає належне оцінювання потенційних можливостей студентів).

Головними ознаками педагогічної комунікації на суб'єкт-суб'єктному рівні є особистісна орієнтація співрозмовників (здатність бачити й розуміти співрозмовника), рівність психологічних позицій співрозмовників (недопустиме домінування педагога в спілкуванні, він

повинен визнавати право студента на власну думку, позицію), проникнення у світ почуттів і переживань, готовність прийняти погляди співрозмовника (спілкування за законами взаємної довіри, коли партнери вслухаються, поділяють почуття одне одного, співпереживають), нестандартні прийоми спілкування (відхід від суто рольової позиції викладача).

Висновок. Підсумовуючи зазначимо, що лише налаштований на особистісно-орієнтовану, емоційно-підтримуючу, фасилітуючу педагогічну комунікацію викладач, який довіряє студентам, визнає їх неповторність, цікавиться їх життям, проблемами, готовий завжди допомогти, може продемонструвати студентам відкритість, доступність, створити для них можливості для висловлювання думок і почуттів, відчуття причетності до освітнього процесу, захищеності від загроз зовнішнього середовища.

Список використаної літератури

1. Березка С.В. Педагогічна фасилітація у ЗВО: теоретичні аспекти підготовки особистості викладача. *Педагогічна та вікова психологія*, 2019. № 4. Т. 2. URL: http://www.tpsjournal.kpu.zp.ua/archive/4_2019/part_2/3.pdf
2. Борисюк С.О. Розвиток здатності до фасилітативної взаємодії у майбутніх соціальних педагогів засобами соціально-педагогічного тренінгу. *Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки*, 2011. № 5. С. 180–182.
3. Волкова Н.П., Степанова А.А. Фасилітатор як важлива рольова позиція сучасного викладача вишу. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*, 2018. № 1 (15). С. 228–234.
4. Волошко Г. Фасилітативний підхід як умова організації реверсивного навчання майбутніх педагогів. *Теорії та технології інноваційного розвитку професійної підготовки майбутнього вчителя в контексті концепції «Нова українська школа: монографія / за заг. ред. А.А. Сбруєвої. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка*, 2021. С. 61–82. DOI: 10.24139/978-966-698-308-7/061-082
5. Галіцан О.А., Койчева Т.І., Курлянд З.Н. Фасилітаційна компетентність викладача вищої школи як суб'єкта педагогічної діяльності. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*. 2019, № 4 (129), С. 84–89.
6. Грищенко А.П. Оптативне речення. Українська мова: [енциклопедія / редкол.: В.М. Русанівський, О.О. Тараненко (співголови), М.П. Зяблюк та ін.]. К.: Укр. енцикл., 2000. 406 с.
7. Закон України «Про вищу освіту» від 16.07.2021 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.help/law/1556-VII>
8. Луценко І.О., Богуш А.М., Калмикова Л.О., Кузьменко В.У., Поворознюк С.І., Рейпольська О.Д. Психолого-педагогічний супровід виховання і розвитку дітей дошкільного віку з родин учасників АТО та внутрішньо переміщених осіб: концепція, методика, технології: навч.-метод. посіб. / за наук. ред. І.О. Луценко. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. 211 с.
9. Розенберг М. Ненасильницьке спілкування: мова життя. Х.: Ранок, 2020. 256 с.
10. Сухомлинський В.О. Народження громадянина. Вибр. тв.: в 5 т. К.: Рад. шк., 1977. Т. 3. С. 283–582.
11. Ширшов В.Д. *Педагогическая коммуникация: учеб. пособ.* Екатеринбург, 2005. 256 с.
12. Цимбалюк І.М. Підвищення професійної кваліфікації: психологія педагогічної праці: навч.-метод. посіб. 2-ге вид. К.: Професіонал, 2004. 150 с.
13. Volkova N.P., Tarnopolsky O.B., Olyinik I.V. The individual style of speech of teachers from higher education institutions as an indicator of pedagogical professionalism. *Revista Espacios digital*. 2019. Vol. 40. No. 17. P. 20. URL: <http://www.revistaespacios.com/a19v40n17/19401720.html>

References

1. Berezka, S.V. (2019). *Pedahohichna fasylytatsiia u ZVO: teoretychni aspekty pidhotovky osobystosti vykladacha* [Pedagogical facilitation in ZVO: theoretical aspects of teacher personality training]. *Pedahohichna ta vikova psykhohohiia* [Pedagogical and age psychology]. No. 4, vol. 2. Available at: http://www.tpsjournal.kpu.zp.ua/archive/4_2019/part_2/3.pdf (In Ukrainian).

2. Borysiuk, S.O. (2011). *Rozvytok zdatnosti do fasylytatyvnoi vzaiemodii u maibutnikh sotsialnykh pedahohiv zasobamy sotsialno-pedahohichnoho treninhu* [Development of the ability to facilitate interaction in future social educators through socio-pedagogical training]. *Naukovi zapysky NDU imeni M. Hoholia. Psykholoho-pedahohichni nauky* [Scientific notes of NDU named after M. Gogol. Psychological and pedagogical sciences]. No. 5, pp. 180-182. (In Ukrainian).

3. Volkva, N.P., Stepanova, A.A. (2018). *Fasylytator yak vazhlyva rolava pozytsiia suchasnoho vykladacha vyshu* [Facilitator as an important role position of a modern university teacher]. *Visnyk Universytetu imeni Alfreda Nobelia. Pedahohika i psykholohiia. Pedahohichni nauky* [Bulletin of Alfred Nobel University Pedagogy and Psychology. Pedagogical sciences]. No 1 (15), pp. 228–234. [In Ukrainian].

4. Voloshko, H. (2021). *Fasylytatyvnyi pidkhyd yak umova orhanizatsii reversyvnogo navchannia maibutnikh pedahohiv* [Facilitation approach as a condition for organizing reversible training of future teachers]. *Teorii ta tekhnolohii innovatsiinoho rozvytku profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia v konteksti kontseptsii "Nova ukrainska shkola"* [Theories and technologies of innovative development of professional training of future teachers in the context of the concept "New Ukrainian school"]. Sumy, SumDPU imeni A.S. Makarenka Publ., pp. 61-82. DOI: 10.24139/978-966-698-308-7/061-082 (In Ukrainian).

5. Halitsan, O.A., Koicheva, T.I., Kurliand, Z.N. (2019). *Fasylytatsiina kompetentnist vykladacha vyshoi shkoly yak subiekta pedahohichnoi diialnosti* [Facilitation competence of a high school teacher as a subject of pedagogical activity]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K.D. Ushynskoho* [Scientific Bulletin of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky]. No. 4 (129), pp. 84-89. (In Ukrainian).

6. Hryshchenko, A.P. (2000). *Optatyvne rechennia. Ukrainska mova* [Optative sentence. Ukrainian language]. Kyiv, Ukrainska entsyklopediia Publ., 406 p. (In Ukrainian).

7. *Zakon Ukrainy "Pro vyshchu osvitu" vid 16.07.2021 r. No. 1556-VII* [Law of Ukraine "On Higher Education" of 16 July 2021, no. 1556-VII]. Available at: <https://zakon.help/law/1556-VII> (In Ukrainian).

8. Lutsenko, I.O., Bohush, A.M., Kalmykova, L.O., Kuzmenko, V.U., Povoroziuk, S.I., Reipolska, O.D. In I.O. Lutsenko (Ed.). (2018). *Psykholoho-pedahohichni suprovid vykhovannia i rozvytku ditei doshkilnoho viku z rodyn uchasnykiv ATO ta vnutrishno peremishchenykh osib: kontseptsii, metodyka, tekhnolohii* [Psychological and pedagogical support of upbringing and development of preschool children from the families of ATO participants and internally displaced persons: concept, methods, technologies]. Kyiv, NPU imeni M.P. Drahomanova Publ., 211 p. (In Ukrainian).

9. Rozenberh, M. (2020). *Nenasylnytske spilkuвання: mova zhyttia* [Nonviolent communication: the language of life]. Kharkiv, Ranok Publ., 256 p. (In Ukrainian).

10. Sukhomlynskyi, V.O. (1977). *Narodzhennia hromadianyna* [Birth of a citizen]. Kyiv, Radianska shkola Publ., vol. 3, pp. 283-582. (In Ukrainian).

11. Shyrshov, V.D. (2005). *Pedagogicheskaia komunikatsiia* [Pedagogical communication]. Ekaterinburg, 256 p. (In Russian).

12. Tsymbaliuk, I.M. (2004). *Pidvyshchennia profesiinoi kvalifikatsii: psykholohiia pedahohichnoi pratsi* [Professional development: psychology of pedagogical work]. Kyiv, Professional Publ., 150 p. (In Ukrainian).

13. Volkova, N.P., Tarnopolsky, O.B., Olyinik, I.V. (2019). The individual style of speech of teachers from higher education institutions as an indicator of pedagogical professionalism. *Revista Espacios digital*, vol. 40, no. 17. P. 20. Available at: <http://www.revistaespacios.com/a19v40n17/19401720.html>

PROFESSIONAL AND PEDAGOGICAL COMMUNICATION OF TEACHERS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS: CHALLENGES OF WAR

Nataliia P. Volkova, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Innovative Technologies in Pedagogics, Psychology and Social Work, Alfred Nobel University, Dnipro

E-mail: npvolkova@yahoo.com

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1258-7251>

Olha V. Lebid, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Innovative Technologies in Pedagogics, Psychology and Social Work, Alfred Nobel University, Dnipro

E-mail: swan_ov@ukr.net

ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6861-105X>

DOI: 10.32342/2522-4115-2022-1-23-16

Key words: professional-pedagogical communication, personality-oriented communication, emotional-supportive communication, facilitating pedagogical communication, teacher of higher education institution.

The article investigates the problem of professional and pedagogical communication of teachers of higher education institutions during the war. The purpose of the article is to reveal the phenomenon of «professional and pedagogical communication», the presentation of new accents of professional and pedagogical communication, which must be considered by the teacher in higher education in wartime. Professional and pedagogical communication is understood as a system of direct or indirect connections and interactions of the teacher, which are realized through both verbal and nonverbal means, as well as computer communication tools for information exchange, modeling and management of communication, regulation of professional pedagogical relations. It is noted that the established concept of professional and pedagogical communication in the war has gained renewed importance and needs new accents, namely: shifted attention to the subjects of communication, which are carriers of the active, transformative principle, which is a communicatively educated person, able to consciously plan and organize their own communicative activities, influence the partner, in some way perceive, analyze the informational, emotional and intellectual content of speech, psychophysiological and energy states and evaluate them; has a developed emotional intelligence, communication skills, abilities, experience. Emphasis is placed on establishing effective interaction of participants in the educational process through the organization of personality-oriented, emotional and supportive communication, based on impartiality, sincere interest, support, care for each other; shifting the emphasis in the educational process from teaching to learning, organizing the teaching process not as a transition of information, but as facilitation of the processes of meaningful and conscious learning. The essence of the concepts «personality-oriented communication of the teacher», «emotional-supportive communication of the teacher» is revealed; the principles of emotional and supportive communication of a teacher of a higher education institution are determined; the importance of reflexive (active) listening during the professional and pedagogical communication of the teacher in the conditions of war is substantiated; effective methods of reflexive listening (clarification, paraphrasing, reflection of feelings, summarizing) are revealed; the characteristics of pedagogical facilitation are distinguished (cooperation, own position, individuality and equality, self-disclosure, involvement of everyone in joint activities, organization of space). It is concluded that only a teacher who trusts students, recognizes their uniqueness, is interested in their life, problems, is always ready to help, can show students openness and accessibility, create for them the opportunities to express thoughts and feelings, a sense of involvement in the educational process, protection from environmental threats.

Одержано 12.05.2022.